

MUHOKAMALI ESSEDA ARGUMENTATSIYA VA
KONTRARGUMENTNING O'RNI

Mardanova Gulshan Sindor qizi

*Samarqand viloyati Ishtixon tumani 96-umumiy o'rta ta'lim maktabining oliy toifali
ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi.*

Annotatsiya: Mazkur maqolada muhokamali essening o'quvchilarda mustaqil, tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantirishdagi o'rni yoritiladi. Xususan, argumentatsiya va kontrargument tushunchalarining mohiyati, ularning esse tuzilishidagi o'rni hamda shaxsiy fikrni asoslash jarayonidagi ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, o'quvchilarga o'z pozitsiyasini dalillar asosida ifodalash, qarama-qarshi fikrni anglash va unga mantiqiy munosabat bildirishni o'rgatish bo'yicha amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: muhokamali esse, argumentatsiya, kontrargument, shaxsiy fikr, tanqidiy fikrlash, dalil, tahlil, yozma nutq, mustaqil fikrlash.

Kirish: Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchidan faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirish emas, balki mustaqil fikrlash, turli qarashlarni tahlil qilish, o'z nuqtayi nazarini asoslash va mantiqiy xulosa chiqarish ham talab etiladi. Zamonaviy ta'limning asosiy vazifalaridan biri o'quvchini fikrini aniq, izchil va dalillarga tayangan holda ifodalashga o'rgatishdir. Ayniqsa, ona tili va adabiyot fanlarini o'qitishda o'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirish bilan bir qatorda, ularning fikrlash jarayonini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, muhokamali esse o'quvchilarda tanqidiy va tahliliy fikrlashni rivojlantiruvchi samarali vositalardan biri hisoblanadi.

Muhokamali esse yozish jarayonida o'quvchi muayyan masala yuzasidan o'z fikrini bayon etish bilan cheklanib qolmaydi. U turli qarashlarni o'rganadi, dalillarni taqqoslaydi, qarama-qarshi fikrlarni tahlil qiladi va asoslangan xulosaga keladi. Bu jarayonda argumentatsiya va kontrargument alohida o'rin egallaydi.

Muhokamali esse va uning o'ziga xos xususiyatlari

Muhokamali esse — muayyan muammo yoki masala yuzasidan turli nuqtayi nazarlarni tahlil qilish, ularni dalillar asosida yoritish va muallifning asoslangan xulosasini ifodalashga yo'naltirilgan yozma ish turi.

Muhokamali essening asosiy maqsadi faqat biror fikrni ilgari surish emas, balki masalaga har tomonlama yondashishdir. O'quvchi mavzuga oid fikrlarni o'rganadi, ularning kuchli va zaif jihatlarini tahlil qiladi hamda o'z pozitsiyasini shakllantiradi. Shu sababli muhokamali esse o'quvchidan muammoni anglash, mustaqil fikr bildirish, dalillarni tanlash, fikrlarni tahlil qilish, qarama-qarshi nuqtayi nazarni tushunish va mantiqiy xulosa chiqarish kabi ko'nikmalarni talab etadi.

Argumentatsiya — fikrni ishonchli asoslash vositasi

Argumentatsiya — muayyan fikr yoki pozitsiyani dalillar, sabablar va misollar yordamida asoslash jarayonidir. Muhokamali esseda o'quvchi biror fikrni bildirganda, uni shunchaki bayon qilib qolmasligi, balki "Nima uchun men bunday fikrdaman?" degan savolga javob bera olishi kerak.

Masalan, "O'quvchilar muntazam kitob o'qishi kerak" degan fikrning o'zi hali to'liq argument hisoblanmaydi. Ushbu fikr "Chunki kitob o'qish so'z boyligini oshiradi, mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va dunyoqarashni kengaytiradi" kabi sabablar bilan asoslangandagina kuchli fikrga aylanadi.

Demak, argumentatsiya o'quvchini o'z fikrini shunchaki bildirishdan fikrini isbotlashga olib boradi. Bu esa yozma nutqning mazmuniy va mantiqiy jihatdan kuchayishiga xizmat qiladi.

Kontrargument — muqobil fikrni anglash va tahlil qilish vositasi

Muhokamali essening muhim jihatlaridan biri — muallifning faqat o'z fikrini bayon qilmasdan, unga qarama-qarshi bo'lgan nuqtayi nazarni ham ko'rib chiqishidir. Bunday qarama-qarshi fikr kontrargument deb ataladi. Kontrargument o'quvchini "Men haqman, boshqalar nohaq" degan biryoqlama qarashdan uzoqlashtiradi. U masalaga boshqa nuqtayi nazardan qarashga, qarshi fikrning mavjudligini tan olishga va uning asoslarini tahlil qilishga o'rgatadi. Masalan, "Internet ta'lim olish uchun samarali vositadir" degan fikrga qarshi "Biroq internetdan nazoratsiz foydalanish o'quvchilarning vaqtini behuda sarflashiga va diqqatining chalg'ishiga sabab bo'lishi mumkin" degan kontrargument keltirilishi mumkin. Shundan so'ng muallif qarshi fikrni inkor etish yoki unga munosabat bildirish orqali o'z pozitsiyasini yanada kuchaytiradi: "Shunga qaramay, internetdan maqsadli va me'yorida foydalanilsa, u ta'lim olishning samarali vositasiga aylanishi mumkin."

Shaxsiy fikrni yoritishda argumentatsiya va kontrargumentdan foydalanish

Muhokamali essening eng muhim qismlaridan biri — muallifning shaxsiy fikrini ifodalash qismidir. Biroq shaxsiy fikr faqat "Menimcha..." yoki "Mening fikrimcha..." kabi jumlar bilan cheklanib qolmasligi kerak. Haqiqiy shaxsiy pozitsiya muallifning mustaqil fikri, uni asoslovchi dalillari va qarama-qarshi nuqtayi nazarga munosabati orqali namoyon bo'ladi.

Shaxsiy fikrni yoritishda argumentatsiya va kontrargumentdan foydalanish o'quvchiga o'z pozitsiyasini yanada ishonchli ifodalash imkonini beradi. Bunda quyidagi mantiqiy ketma-ketlikdan foydalanish mumkin: avvalo muallif o'z fikrini bildiradi, keyin uni dalil bilan asoslaydi, so'ng qarama-qarshi fikrni tan oladi va nihoyat, nima sababdan o'z pozitsiyasini ma'qullashini tushuntiradi. Masalan: "Menimcha, ijtimoiy tarmoqlardan ta'lim jarayonida samarali foydalanish mumkin. Chunki ular orqali o'quvchilar kerakli ma'lumotlarni tez topishi, ta'limiy materiallar bilan tanishishi va bilim almashishi mumkin. To'g'ri, ijtimoiy tarmoqlardan haddan tashqari foydalanish vaqtning behuda sarflanishiga olib kelishi mumkin. Biroq ulardan maqsadli va me'yorida foydalanilsa, ijtimoiy tarmoqlar ta'lim uchun foydali vositaga aylanishi mumkin."

Yana misollarga murojaat qilsak. “Sun’iy intellekt inson mehnatini yengillashtirayotgan yordamchimi yoki mustaqil fikrlashni susaytirayotgan vositami?” mavzusida yoziladigan essening shaxsiy fikr qismini yoritishda quyidagi usuldan foydalanish mumkin:

• **Argument:** Sun’iy intellekt insonning vaqtini tejaydi, murakkab vazifalarni bajarishda yordam beradi va ta’lim olish imkoniyatini kengaytiradi.

• **Kontrargument:** Biroq undan haddan tashqari ko’p foydalanish insonning mustaqil fikrlash, izlanish va qaror qabul qilish qobiliyatlarini yuzaga chiqarishdan uzoqlashtirishi mumkin.

• **Shaxsiy fikr:** Fikrimcha, muammo sun’iy intellektning mavjudligida emas, undan qanday foydalanishimizda. U insonning o’rnini bosuvchi emas, balki uni qo’llab-quvvatlovchi vosita bo’lishi kerak.

Ushbu misollarda shaxsiy fikr argument bilan asoslangan, kontrargument orqali muqobil nuqtayi nazar hisobga olingan va yakunda muallif o’z pozitsiyasini yanada aniqroq ifodalagan. Demak, kontrargument shaxsiy fikrni zaiflashtirmaydi, aksincha, unga javob berish orqali muallifning pozitsiyasini yanada kuchaytiradi.

O’quvchilarga shaxsiy fikrni yozishda quyidagi savollarni berish samarali natija beradi: “Men qanday fikrdaman?”, “Nima uchun bunday fikrdaman?”, “Mening fikrimga qarshi qanday qarash bo’lishi mumkin?”, “Qarshi fikrning qaysi jihatini tan olaman?”, “Nima sababdan baribir o’z pozitsiyamni qo’llab-quvvatlayman?” Ana shu savollar o’quvchini chuqurroq fikrlashga va asosli xulosa chiqarishga undaydi.

O’quvchilar bilan ishlashda samarali usullar

Muhokamali esse yozishni o’rgatishda o’qituvchi o’quvchiga faqat esse tuzilishini tushuntirib qolmasdan, fikrni qanday asoslashni ham o’rgatishi zarur. Buning uchun muammoli savollar, aqliy hujum, “Tarafdorlar va qarshilar”, “Ikki tomonlama tahlil”, “Fikr–dalil–qarshi fikr” kabi usullardan foydalanish mumkin.

Masalan, “Ijtimoiy tarmoqlar o’quvchilar uchun foydalimi?” mavzusida o’quvchilar ikki guruhga bo’linadi. Birinchi guruh ijobiy jihatlarni, ikkinchi guruh esa salbiy jihatlarni asoslaydi. Keyinchalik o’quvchilar har ikki tomonning fikrlarini tahlil qilib, o’z shaxsiy pozitsiyasini shakllantiradilar va muhokamali esse yozadilar. O’qituvchi esse yozishdan oldin o’quvchilarga quyidagi jadval asosida fikrlarini tartibga solishni taklif qilishi mumkin: “Mening fikrim”, “Mening dalilim”, “Qarshi fikr”, “Qarshi fikrga javob”, “Yakuniy xulosam”. Bu usul o’quvchiga fikrlar o’rtasidagi mantiqiy bog’liqlikni ko’rishga yordam beradi.

Xulosa: Muhokamali esse o’quvchilarda tanqidiy, mustaqil va tahliliy fikrlashni rivojlantirishning samarali vositalaridan biridir. Argumentatsiya o’quvchini o’z fikrini dalillar asosida asoslashga o’rgatsa, kontrargument boshqa nuqtayi nazarlarni anglash va tahlil qilish imkonini beradi.

Ayniqsa, shaxsiy fikrni yoritish jarayonida argumentatsiya va kontrargumentdan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Chunki shaxsiy fikrning qadr-qimmatini uning shunchaki mavjudligida emas, balki qanchalik asoslanganligida namoyon bo’ladi. O’quvchi o’z fikrini

dalil bilan mustahkamlagan, qarama-qarshi fikrni anglagan va unga asosli munosabat bildirgan taqdirdagina chinakam muhokama yurita oladi. Shu sababli ta'lim jarayonida muhokamali esse yozishga alohida e'tibor qaratish, o'quvchilarga argument va kontrargument bilan ishlashni o'rgatish muhimdir. Bu jarayon o'quvchilarning nafaqat yozma nutqini, balki mustaqil fikrlash, mantiqiy tahlil qilish, dalillash va asosli qaror qabul qilish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Bugungi o'quvchi ertangi kunning mustaqil fikrlaydigan, turli qarashlarni hurmat qiladigan, o'z nuqtayi nazarini asoslay oladigan va hayotiy masalalarda ongli qaror qabul qila oladigan shaxsdir. Muhokamali esse esa ana shu ko'nikmalarni shakllantirishning samarali pedagogik vositalaridan biri bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlari va o'quv dasturlari.
3. Paul, R., Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life.
4. OECD. PISA Assessment and Analytical Framework.
5. Fisher, A. Critical Thinking: An Introduction.